

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۳	فصل اول: کلیات
۴	مفاهیم و تعاریف
۴	جمعیت
۵	جامعه آماری و جمعیت
۶	جمعیت‌شناسی
۷	جغرافیای جمعیت
۱۰	اهمیت جغرافیای جمعیت
۱۲	سال پایه و سال مقصد
۱۲	جمعیت میانۀ سال
۱۲	خانوار
۱۵	خودآزمایی
۱۷	فصل دوم: آمار و اطلاعات جمعیتی
۱۷	داده‌های جمعیتی و آمارهای جمعیتی
۱۹	مشخصه‌های جمعیتی و وقایع جمعیتی
۱۹	سرشماری
۲۱	روش‌های انجام سرشماری
۲۳	آمارگیری نمونه‌ای
۲۴	ثبت وقایع حیاتی
۲۵	سایر منابع اطلاعات جمعیتی
۲۶	نقایص اطلاعات جمعیتی
۲۷	پایگاه‌های اطلاعاتی
۳۰	خودآزمایی

۳۲	فصل سوم: الگوهای جغرافیایی پراکندگی و توزیع جهانی جمعیت
۳۲	توزیع جغرافیایی جمعیت دنیا
۳۵	توزیع عمودی جمعیت
۳۶	عوامل مؤثر بر توزیع و پراکندگی جمعیت
۳۷	اقليم
۳۸	منابع آب
۳۹	خاك
۴۱	جغرافیای زیستی
۴۳	بیماری‌ها
۴۴	منابع معدنی
۴۵	فعالیت‌های اقتصادی
۴۷	عوامل تاریخی - سیاسی
۴۸	توزیع جمعیت ساکن و غیر ساکن
۵۰	منحنی لورنز و توزیع جمعیت
۵۲	تراکم جمعیت
۵۲	تراکم حسابی
۵۳	تراکم زیستی
۵۴	تراکم شهری
۵۵	تراکم خانوار در واحد مسکونی
۵۶	خودآزمایی
۵۸	فصل چهارم: الگوهای جغرافیایی ساختمان جنسی و سنی جمعیت
۵۸	ترکیب جمعیت براساس جنس
۶۲	نسبت پسرزایی
۶۲	نسبت دخترزایی یا شاخص تأنیث
۶۳	توزیع جمعیت براساس سن
۶۴	گروه‌بندی‌های سنی جمعیت
۶۵	هرم‌های سنی
۶۷	جوانی جمعیت و شاخص‌های آن
۶۹	نتایج جوانی جمعیت
۷۰	میانسالی جمعیت
۷۱	سالخوردگی جمعیت و شاخص آن
۷۱	علل سالخوردگی جمعیت
۷۳	الگوی سالخوردگی جمعیت جهان

صفحه	عنوان
۷۴	نتایج سالخوردگی جمعیت
۷۶	الگوی ترکیب سنی جمعیت جهان
۷۹	خودآزمایی
۸۰	فصل پنجم: الگوهای جغرافیایی سواد و آموزش جمعیت
۸۱	تعریف آموزش و سواد
۸۱	توزیع جمعیت بر حسب سواد
۸۲	نرخ باسوادی
۸۲	نرخ بی سوادی
۸۴	شاخص میزان کودکان ثبت نام نکرده در مدرسه
۸۵	رابطه میان جمعیت و برنامه ریزی آموزشی
۸۶	الگوی سواد در دنیا
۸۹	خودآزمایی
۹۱	فصل ششم: الگوهای جغرافیایی وضع فعالیت اقتصادی جمعیت
۹۱	تعریف جمعیت فعال و غیر فعال
۹۳	تعریف کار
۹۳	تعریف جمعیت شاغل
۹۴	تعریف جمعیت بیکار
۹۶	نسبت وابستگی یا سرباری یا بار تکفل ناخالص
۹۷	نسبت وابستگی یا سرباری یا بار تکفل خالص
۹۸	میزان عمومی فعالیت یا درصد جمعیت فعال
۹۹	نرخ مشارکت اقتصادی (نرخ فعالیت)
۱۰۰	دوره زندگی فعال
۱۰۰	بخش های فعالیت اقتصادی
۱۰۱	وضع شغلی
۱۰۲	الگوی اشتغال و بیکاری در دنیا
۱۰۴	اشتغال کودکان
۱۰۶	خودآزمایی
۱۰۷	فصل هفتم: الگوهای جغرافیایی ولادت و باروری
۱۰۸	میزان خام موالید
۱۰۸	الگوی جهانی موالید
۱۰۹	میزان باروری عمومی

صفحه	عنوان
۱۱۱	میزان باروری مبتنی بر ازدواج
۱۱۲	میزان باروری ویژه سن
۱۱۳	الگوی باروری ویژه سنی در دنیا
۱۱۴	میزان باروری کل
۱۱۷	الگوی باروری کل در دنیا
۱۱۸	روند باروری کل در دنیا
۱۱۹	باروری افتراقی
۱۲۳	میزان تجدید نسل
۱۲۳	میزان ناخالص تجدید نسل
۱۲۴	میزان خالص تجدید نسل
۱۲۸	مفهوم نرخ جانشینی جمعیت
۱۲۹	الگوی جهانی تجدید نسل
۱۳۰	خودآزمایی
۱۳۱	فصل هشتم: الگوهای جغرافیایی مرگ و میر
۱۳۲	شاخص‌های مرگ و میر
۱۳۳	میزان مرده‌زایی
۱۳۳	میزان خام مرگ و میر
۱۳۴	میزان اختصاصی یا ویژه مرگ و میر
۱۳۵	نرخ سببی مرگ و میر
۱۳۷	علل مرگ و میر و سهم هر کدام
۱۳۸	میزان مرگ و میر مادران
۱۳۸	مرگ و میر اطفال یا نوزادان
۱۳۹	توزیع جغرافیایی مرگ و میر نوزادان
۱۴۱	مرگ و میر کودکان
۱۴۲	امید به زندگی در بدو تولد
۱۴۴	الگوی جهانی مرگ و میر
۱۴۶	مرگ و میر افتراقی (اختلافی)
۱۴۸	خودآزمایی
۱۴۹	فصل نهم: الگوهای جغرافیایی مهاجرت
۱۴۹	تعریف مهاجرت
۱۵۱	نظریه‌های مربوط به مهاجرت

صفحه	عنوان
۱۵۳	تأثیر عامل فاصله جغرافیایی در مهاجرت‌ها
۱۵۴	طبقه‌بندی مهاجرت‌ها
۱۵۵	مهاجرت‌های بین‌المللی یا خارجی
۱۵۵	الگوی مهاجرت‌های بین‌المللی
۱۵۶	مناطق مهاجرفرست دنیا
۱۵۷	مناطق مهاجرپذیر دنیا
۱۵۸	علل مهاجرت‌های بین‌المللی
۱۵۹	پیامدهای مهاجرت‌های بین‌المللی
۱۶۳	مهاجرت‌های داخلی
۱۶۴	مفهوم درون‌کوچی و برون‌کوچی
۱۶۴	میزان مهاجرپذیری
۱۶۴	میزان مهاجرفرستی
۱۶۵	میزان خالص مهاجرت
۱۶۷	میزان ناخالص مهاجرت یا میزان مهاجرت کل
۱۶۸	علل مهاجرت‌های داخلی
۱۷۰	نتایج مهاجرت‌های داخلی
۱۷۲	خودآزمایی
۱۷۴	فصل دهم: الگوهای جغرافیایی رشد و تحول جمعیت
۱۷۴	مفاهیم مرتبط با رشد جمعیت
۱۷۷	الف) رشد مطلق جمعیت
۱۷۷	ب) رشد طبیعی جمعیت
۱۷۸	نرخ رشد جمعیت
۱۷۸	روش‌های محاسبه نرخ رشد جمعیت
۱۷۸	الف) محاسبه نرخ رشد مطلق جمعیت
۱۸۱	ب) محاسبه نرخ رشد طبیعی جمعیت
۱۸۲	پیش‌بینی جمعیت
۱۸۳	زمان دو برابر شدن جمعیت
۱۸۳	هزاره جمعیتی
۱۸۴	رشد جمعیت و نظریه انتقال جمعیتی (گذار جمعیتی)
۱۸۶	سیاست‌های جمعیتی
۱۸۷	انواع سیاست‌های جمعیتی

صفحه	عنوان
۱۹۰	تحولات جمعیت دنیا
۱۹۱	دورنمای جمعیت جهان
۱۹۱	دورنمای منطقه‌ای جمعیت
۱۹۴	دورنمای جمعیت براساس سطح توسعه
۱۹۵	دورنمای شهرنشینی و روستانشینی
۱۹۷	خودآزمایی
۱۹۸	فصل یازدهم: جمعیت، توسعه و محیط زیست
۱۹۸	تعریف توسعه پایدار
۱۹۹	ارتباط میان جمعیت و توسعه
۱۹۹	۱. دیدگاه موافقان افزایش جمعیت
۲۰۱	۲. دیدگاه مخالفان افزایش جمعیت
۲۰۱	۳. دیدگاه رشد ثابت جمعیت
۲۰۲	۴. دیدگاه حد متناسب جمعیت
۲۰۳	تأثیر جمعیت بر توسعه
۲۰۴	تأثیر توسعه بر جمعیت
۲۰۴	جمعیت و محیط زیست
۲۰۸	جمعیت و منابع آب
۲۱۰	جمعیت و فرسایش خاک
۲۱۴	جمعیت و آمایش سرزمین
۲۱۶	خودآزمایی
۲۱۷	پیوست‌ها
۲۱۷	پیوست ۱: آشنایی با مفاهیم اعداد در جغرافیای جمعیت
۲۱۷	اعداد مطلق و نسبی
۲۲۰	پیوست ۲: آموزش ترسیم منحنی لورنز در نرم‌افزار اکسل (Excel)
۲۲۳	پیوست ۳: آموزش ترسیم هرم سنی در نرم‌افزار اکسل (Excel)
۲۲۸	منابع و مآخذ
۲۳۵	واژه‌نامه

فهرست جداول

۱۴	جدول ۱-۱	بعد خانوار در شهرستان ملایر در استان همدان در سال ۱۳۹۵
۳۳	جدول ۱-۳	توزیع جمعیت دنیا براساس قاره‌های مختلف
۴۹	جدول ۲-۳	تغییرات میزان شهرنشینی و روستائیشینی در ایران در فاصله سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵
۶۰	جدول ۱-۴	توزیع تعداد زنان و مردان استان گلستان در سال ۱۳۹۵
۶۴	جدول ۲-۴	توزیع جمعیت براساس گروه‌های سنی ۵ ساله
۷۸	جدول ۳-۴	ترکیب سنی مناطق مختلف جهان در سال ۲۰۱۹ و پیش‌بینی سال ۲۰۵۰
۱۱۵	جدول ۱-۷	گروه‌های هفت‌گانه سنین باروری
	جدول ۲-۷	تعداد زنان همسر دار گروه‌های سنی ۵ ساله و تعداد نوزادان زنده متولد شده
۱۱۶		آن‌ها در استان فارس در سال ۱۳۹۵
۱۱۶	جدول ۳-۷	میزان واقعی باروری ویژه گروه‌های هفت‌گانه سنی استان فارس در سال ۱۳۹۵
۱۲۶	جدول ۴-۷	روش محاسبه میزان خالص تجدید نسل براساس سنین منفرد (یک ساله)
۱۲۷	جدول ۵-۷	محاسبه میزان خالص تجدید نسل براساس گروه‌های سنی ۵ ساله
	جدول ۱-۸	برآورد روند تغییرات مرگ‌ومیر اطفال (در هزار) در مناطق مختلف
۱۴۰		جهان تا سال ۲۰۳۰
	جدول ۲-۸	مقایسه امید به زندگی با مرگ‌ومیر نوزادان و کودکان در برخی از
۱۴۴		مناطق دنیا در سال ۲۰۱۹
۱۴۵	جدول ۳-۸	روند تغییرات نرخ خام مرگ‌ومیر (در هزار) دنیا طی سال‌های ۱۹۵۰ تا ۲۰۳۰
۱۵۷	جدول ۱-۹	مهاجر فرست‌ترین کشورهای دنیا
۱۷۵	جدول ۱-۱۰	تعداد جمعیت تهران در سرشماری‌های ۱۳۷۵-۱۳۹۵
۱۸۵	جدول ۲-۱۰	مراحل نظریه انتقال جمعیتی
۱۹۱	جدول ۳-۱۰	روند تحولات جمعیت دنیا

فهرست شکل‌ها

۵۰	شکل ۱-۳ میزان شهرنشینی در نقاط مختلف دنیا در سال ۲۰۱۸
۵۱	شکل ۲-۳ نمایش توزیع جمعیت شهری ایران بر روی منحنی لورنز
۶۶	شکل ۱-۴ هرم سنی جمعیت ایران در سال ۱۳۹۵
۷۴	شکل ۲-۴ درصد سالمندان بالاتر از ۶۵ سال در گستره جهانی در سال ۲۰۱۹
۱۱۸	شکل ۱-۷ شاخص باروری کل در سال ۲۰۱۹
۱۴۲	شکل ۱-۸ شاخص مرگ و میر کودکان زیر ۵ سال (در هزار) در فاصله زمانی ۲۰۱۵-۲۰۲۰
۱۹۳	شکل ۱-۱۰ میزان افزایش جمعیت مناطق مختلف دنیا بین سال‌های ۲۰۱۹ تا ۲۰۵۰

پیشگفتار

جمعیت یکی از مهم‌ترین مباحث در برنامه‌ریزی‌های اجتماعی - اقتصادی محسوب می‌شود و کمتر برنامه‌ای را می‌توان سراغ گرفت که بی‌نیاز از مطالعات جمعیتی باشد و به کامیابی دست یابد. به همین دلیل، اهمیت مطالعات جمعیتی در مراکز علمی و اجرایی به طور روزافزون در حال گسترش است.

رویکرد علمی دانش جغرافیا که تحلیل رابطه میان انسان و محیط را در کانون مطالعات خود قرار داده باعث شده است تا دروس مرتبط با جمعیت همواره در برنامه درسی گروه‌های آموزشی جغرافیا قرار داشته باشد. درس «جغرافیای جمعیت» از جمله دروس یادشده است که به عنوان درس پایه، تمامی دانشجویان گرایش‌های مختلف جغرافیا آن را فرا می‌گیرند.

اگرچه به طور خلاصه هدف درس «جغرافیای جمعیت» آشنایی دانشجویان با مفاهیم تخصصی، روش محاسبه شاخص‌های جمعیتی و فراگیری علل و نتایج توزیع جغرافیایی جمعیت در گستره جهانی و منطقه‌ای است، اما می‌توان گفت این درس همچون ابزاری دانشجویان و پژوهشگران را در تحلیل‌های جغرافیایی توانمند و مباحث جغرافیایی را به سمت و سوی کاربردی شدن رهنمون می‌سازد.

تغییرات گسترده در سرفصل دروس جغرافیا در سال ۱۳۹۵ و به ویژه در درس جغرافیای جمعیت ایجاب می‌نمود کتابی منطبق با سرفصل جدید وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تدوین شود و در دسترس دانشجویان و علاقه‌مندان قرار گیرد.

سعی شده است با سازمان‌دهی منسجم و فصل‌بندی جامع، اصول بنیادین، مفاهیم اساسی و مباحث کلیدی جغرافیای جمعیت با حفظ انسجام و پیوستگی آن‌ها ارائه شود. در این راستا، جدیدترین داده‌های جمعیتی دنیا و ایران به کار بسته شده و نقشه‌های کتاب نیز بر پایه آن‌ها با استفاده از نرم افزار ArcGIS ترسیم شده تا نمایش بهتر داده‌ها میسر گردد.

با توجه به اینکه درس جغرافیای جمعیت، اغلب در اوایل دوره کارشناسی ارائه می‌شود و ممکن است دانشجو هنوز در مباحث آماری ممارست لازم را به دست نیاورده باشد سعی شد که به بیانی ساده، مفاهیم جغرافیای جمعیت ارائه و با استفاده از مثال‌های ساده و کاربردی و به

شیوه گام به گام روش محاسبه شاخص‌های جمعیتی توضیح داده شود. در ارائه مثال‌ها و همچنین تمرین‌ها، رویکرد بومی مد نظر بوده است تا خوانندگان گرامی با مطالب کتاب راحت‌تر ارتباط برقرار نمایند و مباحث را به صورت ملموس و عینی فرا گیرند. وظیفه خود می‌دانم به عنوان عضو کوچکی از خانواده جغرافیای ایران از تلاش‌ها و زحمات افرادی که در این سرزمین از دیرباز تاکنون در خصوص آموزش و نشر مباحث جغرافیای جمعیت قدمی برداشته‌اند و اکنون خود را خوشه‌چین آن‌ها می‌دانم تقدیر نمایم. در این میان به نحو ویژه یاد و خاطره اسوه علم و اخلاق و چهره ماندگار جغرافیای ایران، زنده‌یاد استاد یدالله فرید که در دوره کارشناسی افتخار شاگردی او را داشته‌ام و الفبای جغرافیای جمعیت را از او آموخته‌ام و پیشرو در مباحث جغرافیای جمعیت بودند، ارج می‌نهم. به راستی که در خلق هر اثر علمی مشوقانی هستند که نقش آن‌ها کمتر دیده می‌شود. از این روی کتاب را به همسر و فرزندانم که در طول دوره طولانی تألیف، حامی و همراهانی صمیمی و صبور بودند تقدیم می‌کنم. همچنین از مسئولان محترم سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) و مخصوصاً مدیریت محترم گروه جغرافیای آن آقای دکتر بهلول علیجانی که انتشار این اثر بدون حمایت‌های ایشان مقدور نمی‌نمود، تشکر ویژه می‌نمایم.

موجب امتنان خواهد بود اگر خوانندگان ارجمند با یادآوری کاستی‌ها و ارسال نظرات ارزشمند خود، اینجانب را در رفع ایرادات احتمالی کتاب در چاپ‌های بعدی یاری دهند.

علی حیدری

دانشگاه یاسوج

Ali.urban@yahoo.com

aheidari@yu.ac.ir